

RUDOLF SLÁNSKÝ

O návrhu zákona o podniku, ale nejen o něm

Vztahy mezi státem a podnikem, mezi podnikem a jeho zaměstnanci, výkon dispozičních práv k celospolečenskému vlastnictví a v neposlední řadě postavení komunistické strany v ekonomice země, to jsou otázky, které nelze obejít, když se uvažuje o změnách hospodářského mechanismu Československa. Uspořádání těchto vztahů podle představ současného vedení naší země je obsahem návrhu zákona o státním podniku.

Návrh byl předložen k veřejné diskusi. I když iluze o tom, že by její výsledky mohly nějak podstatněji ovlivnit konečnou podobu zákona nejsou na místě, nelze ji podceňovat. Naši občané v ni dostali po 18 letech možnost se znovu seznámit s problematikou jednoho ze základních společenských vztahů — vztahu občana k vlastnictví (v tomto případě k celospolečenskému vlastnictví) a zformovat si k ni svůj postoj.

Ve svém příspěvku do probíhající diskuse budu hodnotit návrh zákona, jeho celkovou koncepci i jednotlivá ustanovení, především podle návrhu úpravy tohoto vztahu. Jakkoli je důležité právní postavení podniku, stupeň jeho podnikatelské samostatnosti, nástroje či ukazatelé, kterými bude veden nebo řízen, rozhodující je vztah občana k celospolečenskému kapitálu. V něm se také nejvýrazněji projevuje neoddělitelnost reformy hospodářského mechanismu země od reformy nebo alespoň podstatných úprav politického systému země, od jeho zásadní demokratizace, bez níž každá hospodářská reforma nutně ztroskotá.

Kapitál a moc

Všechna socialistická hnutí tradičně požadovala zespolečenštění kapitálu. Je obecně přijímanou skutečností, že s vlastnictvím kapitálu je spojena značná moc nad lidmi. Platí to nejen ve výrobním procesu, ale i v politicko-mocenské sféře. V socialistických zemích sovětského typu byly všechny výrobní prostředky znárodněny, přičemž dispoziční práva k nim převzal stát. A však praktické zkušenosti uplynulých desetiletí ukázaly, že se tím výrazně zkomplikoval jak vztah občana ke státu, tak i jeho postavení v ekonomickém procesu.

V žádné socialistické zemi nevedlo vyvlastnění kapitálu k rozvoji politické a občanské demokracie. Míra naplnění občanských a politických práv jednotlivce je v nich výrazně nižší než ve státech, kde kapitál zůstal většinou v soukromých rukou. Je to jen dějinná náhoda, jen důsledek zvláštních podmínek dnešních socialistických zemí, nebo zákonitost? Jestliže kapitál poskytuje moc, neumožňuje monopolní ovládnutí kapitálu udržovat monopol moci?

Pokud jde o ekonomiku, pak socialistické země zpravidla výrazně zaostávají za srovnatelnými kapitalistickými státy. Týká se to například produktivnosti zespolečenštěného kapitálu, průměrné životní úrovně, kvality a technické vyspělosti výrobků atd. Žádná z nich se nikdy nedostala do čela světového ekonomického vývoje a technického pokroku. Jestliže v minulosti některé socialistické země mohly být právem hrdé na úroveň své sociální péče, školství či zdravotnictví, pak dnes vynakládají vyspělé kapitalistické

státy na tyto účely více prostředků, protože jim to rychleji rostoucí národní produkt umožňuje. Jednou z posledních reálných předností socialistických ekonomik zůstává plná zaměstnanost. Ale stále častěji se ozývá otázka, zda je to skutečně přednost, zda cena, kterou se za ni platí — nezáměr o práci, nízká produktivita společenské práce, nevyužívání pracovní doby, neodpovědnost, nekázeň, a tedy jistý druh polozaměstnanosti všech — není pro celou společnost příliš vysoká.

Stát — to není abstraktní pojem. Počinání státu určují lidé, kteří jsou u moci. Pokud jsou u moci jen tehdy, když k tomu dostanou od občanů ve volbách mandát, pak je to nutí respektovat jejich občanské i ekonomické zájmy. Když se ale vládnoucí skupina vymkne kontrole občanské společnosti, pak provádí politiku především podle svých zájmů. Z nich na předním místě je zájem o udržení moci. Ovládnutí veškerého ekonomického potenciálu společnosti jejich moc značně posiluje.

Podřízuje-li se však ekonomika mocenským zájmům příliš dlouho, nutně se dostane do krize. Je-li v krizi, nejsou prostředky pro růst nebo jen udržení životní úrovně lidí. To vyvolává jejich nespokojenost, což zase oslabuje stabilitu vládnoucího uskupení, které musí dočasně změnit priority a pokusit se o zlepšení ekonomické situace. Když se to podaří, vše se postupně vrací do vyjetých kolejí a koloběh se opakuje. Když se to nepodaří, pak se do krize dostane moc.

Kapitál a komunistická strana

V každé socialistické zemi je veškerá moc, a to včetně moci ekonomické, soustředěna v rukou jediné vládnoucí strany. Jsou to komunistické strany, které monopolně drží dispoziční práva k celospolečenskému vlastnictví.

Rozeberme si tento problém podrobněji. Analýzy prokazují, že i když řízení velkých kapitalistických firem přebírají ve stále větší míře manažeři, majitelé kapitálu jim nikdy nepředávají dispoziční právo ke kapitálu. Mezi tato práva patří především právo rozhodovat jménem vlastníka o použití kapitálu, určovat cíle, jichž má podnik dosáhnout a prostředky k jejich dosažení. K nejdůležitějším dispozičním právům patří výběr vedoucích pracovníků podnikatelské sféry, schvalování základních finančních výdajů, způsob rozdělení zisku, provádění průběžné i následné kontroly veškeré podnikatelské činnosti a v neposlední řadě i dohled nad tím, jak se podnik přizpůsobuje měnícímu se okolí, jak se rozvíjí v porovnání s konkurenčními firmami.

V socialistických zemích si tato práva vyhradily komunistické strany. Na svých sjezdech a zasedáních ústředního výboru stanoví závaznou generální linii rozvoje ekonomiky a určují prostředky pro její realizaci. Jejich vedení rozhodují, pro jaké účely bude užit bohatství společnosti, rozhodují i o proporcích rozdělení národního důchodu na investice i na osobní potřebu obyvatel. Orgány komunistické strany — od těch nejvyšších až po nejnižší — provádějí výběr vedoucích

pracovníků všech stupňů a kontrolu činnosti celého národního hospodářství i všech podniků, závodů a dílen. Vedení komunistické strany je tak ve skutečnosti nejvyšší správní radou národního hospodářství, vládě pak připadá úloha generálního ředitele celé ekonomiky.

A však na rozdíl od kapitalistů nejsou členové KSČ majiteli kapitálu. Míra jejich podílu na výkonu dispozičních práv k celonárodnímu vlastnictví neplyne z počtu jimi vlastněných akcií, ale z jejich podílu na moci, z jejich postavení v mocenské hierarchii. Mají tedy právo rozhodovat o použití tohoto vlastnictví, ale protože nestříhají kupóny, nemají přímý podíl na výnosu celospolečenského kapitálu a proto nenesou přímou ekonomickou odpovědnost ani za výsledky celého národního hospodářství; ztráty podniku, v němž pracují, se neprojevují ztrátou jejich osobního majetku. Jejich odpovědnost je mocenská: buď postupují v mocenské pyramidě nahoru (což je přirozeně spojeno s vyšším platem i dalšími výhodami), nebo klesají dolů. Ekonomické výsledky jejich činnosti však dopadají na všechny občany země v růstu nebo stagnaci životní úrovně, v zlepšování nebo ve zhoršování životního prostředí, v úrovni školství, zdravotnictví, sociální péče apod., přičemž tito občané nemají do rozhodování komunistické strany co mluvit.

Hlavním důvodem, pro který komunistické strany lpějí na přímém ovládnutí ekonomiky, rozhodně není zájem na osobním obohacování jejich členů, i když, jak nedávno ukázal případ „Babinský“, mnoho z nich využívá své postavení k osobnímu prospěchu. Jde především o možnost ovládat společnost nejen prostředky státní moci, ale i ekonomickými prostředky.

Kapitál a občané

Už jsme si řekli, že v důsledku monopolního soustředění celospolečenského vlastnictví v rukou státu, přesněji v rukou komunistické strany, která stát řídí, mají občané méně politických a občanských práv. Monopol moci posílený monopolním ovládnutím kapitálu výrazně snižuje podíl občanů na rozhodování o politice celého státu i jednotlivých obcí.

A však vztah státu a jeho obyvatel je v socialistické zemi zároveň vztahem ekonomickým i pracovně právním. Stát jako monopolní zaměstnavatel proto upravuje svůj vztah k občanům také podle svých zaměstnavatelských zájmů. Občanům například neurčuje jen daň z příjmu, daň z majetku apod., ale jako monopolní zaměstnavatel jim stanoví přímo výši příjmů. Pracovní zákonodárství je rovněž upraveno podle potřeb státu. Zaměstnanci mají ztíženou možnost změny zaměstnání, bez souhlasu zaměstnavatele nesmějí pracovat mimo hlavní pracovní poměr, a platí pro ně i další omezení. Zaměstnavatel je může propustit nejen proto, že špatně pracují nebo že je podnik už nepotřebuje, ale i pro jejich politickou aktivitu, pokud se dostane do rozporu se zájmy vládnoucí skupiny. Zaměstnanci si nemožou založit nezávislou odborovou organizaci, když jsou nespokojeni se způsobem, jakým oficiální odbory hájí jejich zájmy vůči jejich zaměstnavateli, státu, a nemají ani právo na stávkou k prosazení svých požadavků. Dodejme ještě, že platný trestní zákon posuzuje trestné činy proti majetku a právům státu podstatně přísněji než obdobné činy spáchané proti občanům.

Občan socialistického státu tak je vůči státu jako monopolnímu podnikateli a zaměstnavateli v daleko

slabším postavení, než je občan státu kapitalistického vůči jednotlivým podnikatelům. Tam si může při konfliktu s jedním podnikatelem najít zaměstnání u jiného nebo začít podnikat sám. V socialistických zemích nemá kam uniknout. Kádrové materiály jej provázejí od školních let až do smrti, z jednoho podniku do druhého. Ukazuje se, že ekonomické ovládnutí jednotlivých občanů je velmi účinným způsobem ovládnutí celé společnosti. To od roku 1948 až do dneška poznaly statisíce občanů na vlastní kůži, a proto strach ze ztráty místa, ze ztráty kvalifikace a poklesu životního standardu působí dnes silněji než strach ze ztráty svobody. Není divu, že za takového stavu věci se pracující nepovažují za spolumajitele celospolečenského vlastnictví, za občany-výrobce, ale za nájemné zaměstnance státu, kterým jsou jeho zájmy v zásadě cizí.

Moc a ekonomika

Vláda řídí národní hospodářství jako jeden velký monopol, který plně ovládl trh své země. Absolutní monopol zrušením jakékoli konkurence ruší i trh. Konkurence mezi podniky jednoho majitele nemá smysl. Proto nastupuje centralistické, v podstatě mimoekonomické a byrokratické řízení všech výrobních a rozdělovacích procesů. Vyřazením trhu se stávají nepotřebnými takové ekonomické kategorie, jako je kapitál, cena jako míra uspokojování potřeb, řada funkcí peněz, zisk, daně a mnoho dalších.

Po dlouhou dobu je možné se obejít bez trhu. Za zvláštních podmínek, například při rychlé industrializaci země jako přípravě na válku, za války — kdy se na výdaje nehledí, a je-li třeba zajistit mocenské potřeby vládnoucí skupiny — má monopol státního podnikání značné přednosti. Ale v delším časovém období se ukazuje, že se nedaří překonat odstup od nejrozvinutějších zemí a mizí naděje, že se tak stane v dohledné budoucnosti. Za stavu, kdy je válka jako prostředek globální politiky prakticky vyloučena, kdy dochází k prudkému vývoji v nových oblastech vědy, techniky a technologie, kdy se jednotlivé národní a regionální trhy spojují do jednoho jednotného světového trhu, na němž dochází k dříve nevidanému pohybu kapitálu, vědeckých a technických poznatků, výrobků i pracovních sil, se neexistence domácího trhu a vyřazenost z trhu světového stává nepřekonatelnou zábranou dalšího ekonomického a technického růstu. Dochází k nevyhnutelné degradaci do sebe uzavřených monopolních ekonomik, ke zrychlujícímu se zaostávání za vyspělými zeměmi, ke stagnaci životní úrovně. Řízení ekonomiky podle mocenských priorit totálně selhává.

Společnost není ochotna tento stav dlouhodobě tolerovat. To je situace, v níž se dnes nacházejí mocenské skupiny prakticky ve všech socialistických zemích, což je nutí hledat východiska ve změně hospodářského mechanismu. Budou-li změny podstatnější, pak se hospodářská situace zlepší dříve a zlepšení bude pronikavější. Bude-li se se změnami otálet anebo půjde-li jen o hru na změny, je další pokles nevyhnutelný. Ale bez zrušení monopolního postavení státu v ekonomice, bez zrušení monopolu na disponování celonárodním vlastnictvím, bez obnovení trhu, žádné trvalé řešení není možné.

NÁVRH ZÁKONA

Obrátme nyní pozornost k návrhu. Podívejme se, zda změni začlenění podniku a jeho zaměstnanců do soustavy právních, ekonomických, pracovních a občanských vztahů.

1. Majetkové postavení podniku

Návrh definuje podnik jako samostatnou právnickou osobu, jejíž činnost lze omezovat jen na zákonném podkladě. Právní samostatnost podniku však v tomto případě neznamená, že podnik bude samostatný i ekonomicky. Tuto samostatnost nebude mít, protože na něj nepřejde právo samostatně disponovat s tou částí celospolečenského vlastnictví, kterou má v užívání, a navíc bude jeho samostatnost omezena četnými ustanoveními návrhu tohoto zákona i řadou doplňujících předpisů.

Podnik bude v postavení podobném postavení nájemce, který hospodáří na cizím. Přitom nebude mít nárok ani na tu část majetku, kterou vlastním přičiněním rozmnožil, má slíben pouze jistý podíl na zisku. Nájemní smlouva, jejíž vzor je v zákonu o podniku obsažen, přitom ponechává správci majetku (státu) možnost o své vůli měnit jak výrobní, tak i ekonomické podmínky obsažené ve smlouvě. Bude to vztah dvou nerovnoprávných partnerů, který lze přirovnat ke vztahu mezi feudálem a jeho téměř bezprávným poddaným.

2. Postavení KSČ

Jak už bylo řečeno, návrh zákona nemění existující rozdělení dispozičních práv k celospolečenskému vlastnictví. Naopak, vedoucí úloha KSČ v podnikové sféře se stává součástí zákonných ustanovení. Výslovně při tom návrh zákona uvádí tři oblasti:

- a) KSČ bude určovat zásady hospodářské politiky, bude po příslušné plánovací období stanovovat cíle i prostředky k jejich dosažení;
- b) návrh zákona zaručuje komunistické straně právo na uplatňování její kádrové politiky. To znamená, že o výběru vedoucích pracovníků na všechna jen trochu důležitější místa budou i nadále rozhodovat její orgány. Z návrhu zákona lze dovodit, že se nepředpokládá změna dosud platných kritérií tohoto výběru. Tak například mezi předpoklady pro výkon funkce ředitele podniku se opět kladou na první místo politické předpoklady a teprve za nimi je odbornost a charakter;
- c) návrh zajišťuje komunistické straně právo kontroly činnosti každého podniku. To, že KSČ bude kontrolovat i chod celého národního hospodářství, je natolik samozřejmé, že o tom ani není nutné se v zákoně zmiňovat.

Návrh zákona zakotvuje nadřazené postavení KSČ i jejích členů v soustavě vztahů občanských (kádrová politika v podstatě je občanským vztahem) a ekonomických. Nové je, že toto její postavení je součástí právní normy.

3. Postavení federální vlády

Podle zákona se nemá změnit ani úloha, kterou má federální vláda při řízení národního hospodářství. Měly by se však změnit metody tohoto řízení. Jestliže

jsme přirovnali vládu ke generálnímu ředitelství československé ekonomiky, pak tento orgán nemá ovládat podřízené jednotky pouze administrativně, nemá jim předpisovat každý jejich krok, ale má jim dopřát jistou volnost rozhodování. Činnost podniků by sice měla být tak jako dosud určována závaznými úkoly a dalšími individualizovanými ukazateli, ale zároveň by se na ně mělo působit obecně platnými ekonomickými nástroji.

Praktickým úkolem tzv. průřezových orgánů vlády, které bezprostředně řídí národní hospodářství — Státní plánovací komise, ministerstva práce a sociálních věcí, ministerstva zahraničního obchodu, Federálního cenového úřadu a dalších, bude převádět koncepce a zásady hospodářské politiky do konkrétní podoby státního plánu. Zároveň budou tyto orgány určovat nástroje finanční, cenové, exportní, měnové, mzdové a sociální politiky a politiky zaměstnanosti.

4. Úloha odvětvových ministerstev

Pro jednotlivé podniky budou konkretizovat úkoly státního plánu odvětvová ministerstva, která budou podnikům předávat závazné úkoly, normativy, limity, dotace, finanční a další ukazatele. Návrh zákona předpokládá, že se tato ministerstva budou zabývat převážně koncepční činností. Ale ekonomická realita i pravomoc, která je jim dána, je budou nutit, aby zůstala v podstatě u dosavadního způsobu řízení.

Jejich postavení jako nadřazeného stupně řízení vůči podnikové sféře je obsaženo v ustanoveních zákona o tzv. zakladateli. Tento pojem je v dnešních podmínkách zástěrkou pro skutečnost, že ministerstvům zůstanou stará oprávnění. Budou dál určovat organizační uspořádání podnikové sféry. Při svém rozhodování jistě nebudou vycházet z kritérií ekonomické efektivity, která — jak uvidíme — budou velmi sporná, ale z toho, že se málo podniků řídí snáze než hodně podniků. Jím zůstane právo jmenovat a odvolávat ředitele i povinnost kontrolovat činnost podřízených podniků. Pokud si podniky budou počínat špatně, budou muset — tak jako dosud — vypracovat postup pro konsolidaci podniku a případně vyměnit jeho vedení (viz ustanovení návrhu zákona o přímé správě podniků). Teoreticky budou ministerstva moci trvale ztrátové podniky zrušit. A ni to není nic nového, zlikvidovat podnik je možné i dnes. Otázkou však je, zda se této možnosti bude využívat.

Z hlediska podniku budou odvětvová ministerstva tím článkem řízení, který bude svými konkrétními řídicími akty omezovat a v některých případech i rušit jeho zákonem vyhlášenou podnikatelskou nezávislost. Ministerstva budou rozhodovat o prostoru, který zůstane podnikům k samostatnému podnikání.

5. Samosprávné orgány

Nově zřizované samosprávné orgány, jimiž jsou shromáždění pracovního kolektivu a jím volená rada, jsou v zákoně s výjimečnou upřímností definovány jako orgány účasti pracujících na řízení. Účast na řízení je jen právem vyjadřovat se k projednávaným otázkám. Pojem *samospráva* však předpokládá právo všech zaměstnanců samostatně a suverénně spravovat podnik z postavení správců podnikové části celospolečenského vlastnictví. Ale jak jsme si už řekli, toto právo nebude předáno ani vedení podniku, ani jeho zaměstnancům.

O čem tedy budou samosprávné orgány jednat? Podle zákona budou mít právo schvalovat ředitelem předkládané návrhy na změnu organizačního začlenění podniku, účetní uzávěrku, návrh na rozdělení ročního zisku a jiné otázky spojené s činností podniku.

Mimo to dostává pracovní kolektiv právo volit a odvolávat ředitele. Je to však jen právo zvednout ruku pro navrženého kandidáta, v lepším případě (o tom se v návrhu výslovně nemluví) vybrat z více navržených kandidátů. Avšak samosprávné orgány nebudou mít právo *vybírat* kandidáty na tuto funkci nebo navrhopvat jejich odvolání, nebudou zvolené ředitele ani do funkce *jmenovat*, ani je z ní *odvolávat*. Ve skutečnosti je právo na volbu ředitele jen právem veta: kolektiv si nebude moci zvolit vlastního kandidáta, ale bude mít možnost (pokud pomineme možnost nepřipustného ovlivňování výsledků voleb) odmítnout zakladatelem navrženého kandidáta nebo odvolání oblíbeného ředitele.

Také složení rady pracovního kolektivu nesvědčí pro její samostatnost. Dvě třetiny mají být voleny z řad pracujících podniku a ze zástupců stranické, odborové, mládežnické a dalších společenských organizací v podniku. Zbývající třetina pak z odborníků, které navrhne ředitel. Je přirozené, že schvalování kandidátky rady (nebo i výběr jejích členů) bude výsadou příslušných stranických organizací.

Pro zhodnocení významu orgánů podnikové samosprávy je podstatné to usnesení zákona, které dává zakladateli možnost, aby podle návrhu ředitele podniku zrušil jakékoli usnesení rady nebo shromáždění pracovního kolektivu. Samosprávné orgány budou si tedy moci o problémech popovídat, ale nebudou mít pravomoc o čemkoli rozhodnout s konečnou platností. *To znamená, že nebudou ani orgánem podnikové samosprávy, ani kolektivním podnikatelským orgánem.* Podle toho si také k nim utvoří svůj vztah pracující podniku.

Návrh zákona nemění postavení člověka ve výrobním procesu. Občan bude opět stát sám proti státnímu supermonopolu. Nestane se výrobcem, zůstane zaměstnancem.

6. Ředitel podniku

Zákon definuje postavení ředitele tak, že jako jediný vedoucí „řídí činnost podniku, je za ni a zajišťuje výsledky odpovědný zakladateli a pracovnímu kolektivu“. Ve skutečnosti, podle toho, co jsme si řekli v předcházejících odstavcích, bude odpovědný jen zakladateli a příslušné organizaci KSC.

Postavení ředitele by se mělo změnit tím, že by dostal prostor k samostatnému podnikání. Ale ve skutečnosti pro většinu ředitelů bude prostor k podnikání buď velmi omezený, nebo dokonce žádný.

NÁVRH ZÁKONA A PŘEDPOKLADY PRO HOSPODÁŘSKOU REFORMU

V předcházejících odstavcích jsme si charakterizovali základní ustanovení zákona o státním podniku. Návrh však obsahuje i další ustanovení, která s právním postavením podniku nesouvisejí a proto se obvykle do zákonů tohoto druhu nepojímají. Jde zejména o zásady hospodářského mechanismu země a o další proklamativní (v podstatě nezávazná) ustanovení o tom, jak by si podnik měl počínat.

Ale tato ustanovení umožňují odhadnout, zda nový zákon a zásady nového hospodářského mechanismu vytvoří institucionální předpoklady pro skutečnou změnu hospodářského mechanismu.

1. Podniky nebudou mít ekonomickou samostatnost (1). Nebudou mít ani svůj majetek, ani svůj kapitál. Budou — tak jako doposud — především vykonávat to, co jim přikáže jejich nadřízený orgán, odvětvové ministerstvo, a to v podmínkách, které tento orgán vytvoří. Jelikož prostor pro samostatné podnikání bude značně omezen, ředitelé brzy zanechají snah o samostatné podnikání, o zvýšení technické úrovně a kvality výrobků, o zdokonalování technologie a snižování výrobních nákladů. Opět se budou věnovat především vyjednávání s nadřízeným orgánem o co nejnižší nebo nejvýhodnější závazné úkoly a o co nejlepší ekonomické ukazatele pro jejich splnění. A protože ministerstva budou vědět, že prosperita podniků bude především závislá na tom, jaké úkoly a podmínky jim stanoví, budou vyjednávat. Důsledky tohoto stavu je možné si ověřit na současných hospodářských potížích Maďarska.

2. Účinnost „nástrojů ekonomického řízení“ bude minimální. Aby to byly skutečně ekonomické,

a proto účinné, nástroje, nestačí je vytvářet „s využitím zbožně-tržních“ vztahů. Pokud ekonomický charakter těchto nástrojů neověří trh, pak budou jen jinou podobou dosavadních ukazatelů.

3. Hospodářské centrum — tzv. průřezové orgány federální vlády i odvětvová ministerstva — by se měly podle návrhu zákona věnovat především koncepčním otázkám. Ale při zachování závaznosti státního plánu, budou-li muset určovat podnikům nepřehledné množství závazných úkolů a kontrolovat jejich plnění, budou-li bilancovat nedostatkové výroby a určovat každému podniku individualizované normativy a limity, nezbude jim na koncepční řízení čas. Centrum proto bude fungovat v zásadě postaru.

4. Rozbor návrhu zákona prokazuje, že cílem přebudování hospodářského mechanismu, jehož součástí jsou i úpravy postavení podniku, není obnovení trhu (2), ale zachování takového mechanismu řízení ekonomiky, který bude preferovat potřeby moci. Trh může být obnoven jen při splnění některých základních předpokladů. Mezi ně především patří:

a) „Vyvlastnění státu“, tj. decentralizace dispozičních práv k národnímu majetku na úroveň podniků (zde není místo diskutovat otázku, kdo na podnikové úrovni by měl těmito právy disponovat — zda manažeri nebo kolektiv pracujících podniku, a jak by měla být zabezpečena celospolečenská vlastnictví kapitálu — zda institucí typu Fondu národního jmění, nebo institucemi bankovního typu či ještě jinak). Podniky musí dostat právo rozhodovat o svém výrobním

programu, o investicích a o dalších základních otázkách své činnosti, přičemž jejím cílem musí být maximalizace zisku.

b) Musí dojít k respektování základních ekonomických kategorií: kapitálu, úroků jako nákladů na získání kapitálu, ceny jako míry ocenění kvality a technické úrovně výrobků spotřebitelem, peněz ve všech jejich funkcích, daní jako zákonodárnými orgány uznaného příspěvku podniku na finanční potřeby státu, zisku jako míry efektivnosti podnikové činnosti, mezd jako ceny pracovní síly atd.

c) Pro zásadní zlepšení chodu národního hospodářství nestačí existence dílčích trhů, jako např. trhu spotřebního zboží, zemědělských přebytků, melouchářské práce a některých dalších. I když k nim přibude trh s výrobky vyrobenými po splnění závazných úkolů a o některé služby místních, družstevních nebo individuálních podniků, k zásadní změně nedojde. Československo potřebuje jednotný trh celé země, který se bude postupně otvírat navenek jak směrem ke státům RVHP (což vyžaduje, aby i tam vznikaly jednotné celostátní trhy), tak i k ostatnímu světu, čímž se bude postupně stávat součástí jednotného trhu světového.

Ale jednotný trh nevznikne, protože návrh zákona o podniku i nový hospodářský mechanismus uvedené předpoklady nenaplní. Jelikož pouhá hra na trh nestačí, k zásadním změnám ve fungování současného hospodářského mechanismu nedojde.

5. Klíčovým předpokladem hospodářské reformy je změna postojů občanů k práci, k podniku, ke státu. V návrhu zákona žádné podmínky pro takovou změnu nejsou obsaženy. Na postavení občanů ve výrobním procesu se nic nemění. Totéž platí i pro jejich občanské postavení. I nadále zůstanou vůči členům KSČ občany druhého řádu, dál bude pro ně platit kádrový strop, dál nebudou mít možnost podílet se na skutečném rozhodování. Návrh zákona o podniku nepřináší nic, co by omezovalo nekontrolovatelnost moci politické a hospodářské byrokracie v ekonomice a vedlo k postupné demokratizaci politického systému.

* * *

Co říci závěrem? Návrh zákona o podniku ve své dnešní podobě je i přes některá svá ustanovení, umožňující poněkud rozšířit prostor pro samostatné rozhodování podniků, v podstatě mrtvě narozeným dítětem. Jeho vliv na procesy odehrávající se v československém národním hospodářství bude velmi malý, protože základní ekonomické a společenské mechanismy se nezmění.

Je však nutné poznamenat, že jakkoli jsou zákonné úpravy postavení podniků, hospodářského mechanismu a dalších sfér života společnosti důležité a potřebné, o skutečných změnách v hospodářském a politickém životě země se rozhoduje jinde a jinak. Stačí si tu připomenout rok 1968 — rok Pražského jara. Dochází k nim tehdy, je-li ve společnosti dostatek vůle k reformám. Vedení naší země takovou vůli nemá, jak o tom mimo jiné výmluvně svědčí návrh zákona. Naše společnost, která dnes ze sebe setřásá bezmocnost uplynulých

19 let, ji dosud neprojeví, ale není třeba pochybovat o tom, že dříve nebo později toto vedení nebo to, které je vystřídá, k reformám donutí. Podmínky pro to pomáhá vytvořit i současný vývoj v Gorbačovově Sovětském svazu a v některých dalších socialistických zemích.

Tento proces už začal. Jeho součástí je i diskuse k návrhu zákona o podniku a o družstvech všech druhů, a bude jim i diskuse o hospodářském mechanismu země. Není možné si však dělat iluze, že by se všechno mohlo změnit ze dne na den. Vzpomeňme si jen, že naše společnost se připravovala k Pražskému jaru prakticky dvanáct let — od XX. sjezdu KSSS v roce 1956. Probíhaly diskuse, kriticky se analyzoval stav společnosti, hledala se optimální východiska, vyhranily se postoje jednotlivců i společenských skupin. Nemyslím si, že dnes budeme na reformu čekat dalších dvanáct let. Na to jsou problémy naší společnosti hlubší, jejich řešení daleko naléhavější a mezinárodně politické podmínky příznivější. Ale reforma nám nespadne do klína; přiblíží ji jen úsilí co největšího počtu občanů této země.

Srpen-září 1987

(Otištěno bez vědomí autora.)

(1) Protí ekonomické samostatnosti podniků, proti vzniku kategorie podnikového vlastnictví se zpravidla namítá, že by podniky dávaly přednost svým zájmům před zájmy celospolečenskými. Je nanejvýš ironické, že tuto starost projevují i ti, kteří dnes řídí naši ekonomiku jako jednotný monopolní celek. Výsledky jejich řízení neprokazují, že by oni zájmy společnosti respektovali. Jinak by se nemohlo stát, že by po dobu deseti let nenašli východisko z nehlubší krize našich moderních dějin, do níž zemi zavedli, že by dopustili, aby tak zaostávala za vyspělým světem. Podle skupinových zájmů ji řídí právě oni, a to podle zájmů své skupiny na udržení moci.

(2) Když zde hovoříme o trhu, nemáme přirozeně na mysli trh volné soutěže Marxovy doby. Jde o soudobý trh, ovlivňovaný mnoha zásahy moderního státu, které nepřejí čiré živelnosti a jejichž cílem je působit jak na běžný chod ekonomiky, tak i ovlivňovat její budoucí podobu.

Optimismus přestavby

Na semináři pro technicko-hospodářské pracovníky věnovaném novému hospodářskému mechanismu vystoupil jeden z poradců předsedy vlády Štrougala. V diskusi se na něj obrátil jeden z účastníků s dotazem: „Dnešní přestavba není prvním reformním pokusem. Z ažíli jsme R ozsypalovou reformu, reformní vývoj v šedesátých letech, Soubor opatření a teď přestavbu. Pokaždé to dopadlo tak, že jste se vrátili ke starým praktikám administrativně-direktivního řízení. Jak chcete zaručit, že to tentokrát dopadne dobře?“

„Samozřejmě, že nic zaručit nemůžeme,“ odpověděl poradce a pokračoval: „Je možné, že se konzervativním silám podaří zvrátit vývoj zpět, ale je to málo pravděpodobné. Pokud jde o mne, jsem optimista.“

„A kde berete ten svůj optimismus?“ nedal se poslouchat.

„V Sovětském svazu,“ poznamenal další posluchač a ostatní se rozesmáli.

Poradce se nedal vyvést z míry. „Ano, samozřejmě v Sovětském svazu, kde probíhá totéž, ale v daleko větší míře. To má svůj dopad i zde. Ale není to to hlavní. Hlavní důvod mého optimismu je v tom, že to prostě postaru už nejde dál. My jsme na tom totiž tak špatně, že nám nic jiného, než přestavba, nezbývá.“